

УДК 930.1:303.446.4

Дар'я Сачко*

УЧАСТЬ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ У ТРИПІЛЬСЬКІЙ ЕКСПЕДИЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ ІСТОРІЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ НА ПОСЕЛЕННІ КОЛОМІЙЩИНА І (1938 Р.)

У статті розглянута участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії матеріальної культури та Інституту археології АН УРСР на поселенні Коломийщина І у 1938 р. Проаналізовано сприйняття письменницею процесу польових археологічних досліджень та його художнього відтворення. Розкрито особливості взаємовідносин Д. Гуменної та археологічного наукового співтовариства в експедиції.

Ключові слова: Докія Гуменна, археологічні розкопки, Трипільська експедиція, Коломийщина І.

Докія Кузьмівна Гуменна (1904–1996) – українська письменниця, автор понад 20 прозових творів, неординарний представник української літератури в діаспорі. Вона народилась і багато років прожила в Україні. Саме тут сформувались її інтереси, відбулось становлення її як письменниці. Метою її життя завжди був саморозвиток, інтелектуальне збагачення та популяризація наукових здобутків через художнє слово.

Д. Гуменна, не дивлячись на те, що закінчила філологічний факультет Київського інституту народної освіти, завжди захоплювалась історією і значна частина її робіт була присвячена українській історії. Вона здійснювала пошукову роботу та докладно вивчала предмет свого зацікавлення, що лягав в основу її твору. Такий відповідальний підхід до своєї роботи вимагав від неї не лише теоретичного ознайомлення з історією й археологією, а й набуття практичних навичок археологічних досліджень. Це стало приводом до участі письменниці в археологічних розкопках археологічної пам'ятки Коломийщина І у 1938 р.

Останні десятиріччя літературна творчість Докії Гуменної стала об'єктом наукових досліджень українських філологів О. Коломієць [6], М. Лаврусенко [7], В. Родигіної [12], Т. Садівської [13], П. Сороки [14] та інших. Їх розвідки присвячені аналізу жанрово-стильових особливостей її творчості, реконструкції історії та відображення сучасності у художніх творах тощо. Однак життя та професійна діяльність письменниці не знайшли свого повного вивчення, у тому числі її участь у трипільській експедиції 1938 р. Деякі згадки про цей аспект її життя зустрічаються у роботі В. М. Андрєєва, присвяченій інтелектуальній

* Аспірантка кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Д. Сачко. Участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії...

біографії В. П. Петрова [1], та у роботах українського археолога М. Ю. Відейка «Енциклопедії Трипільської цивілізації», «Т. Пассек – дослідниця трипільської культури» [2] у рамках аналізу польових досліджень трипільської культури 1934–1941 рр. та участі у них Т. С. Пассек. Основним джерелом вивчення цієї теми є неопубліковані щоденники Докії Гуменної, що зберігаються у Національному музеї літератури України (м. Київ) [10], опубліковані мемуари письменниці «Дар Евдотеї: Іспит пам'яті» [3], повість «Минуле пливе у прийдешнє» [4].

Отже, вивчення участі Докії Гуменної у трипільській експедиції 1938 р. є актуальним з погляду на недослідженість цього аспекту її життя та діяльності й важливості її спогадів для відтворення процесу роботи археологічної експедиції з точки зору стороннього спостерігача.

Увага до давнього минулого України з'явилась у Докії Гуменної ще під час навчання у Київському інституті народної освіти, коли вона за власним бажанням відвідувала засідання Археологічного комітету Всеукраїнської академії наук (Всеукраїнського археологічного комітету), з'їздів Інституту археології Академії наук УРСР та читання історичних розвідок та монографій про праісторичні часи на території України.

Сувора критика радянською владою робіт письменниці активізувала її зацікавленість минулим свого народу, потребу у самоосвіті та пошуку альтернативних тем для літературної творчості. Найбільший інтерес викликала трипільська культура на території України. Вона навіть зверталась до Інституту археології Академії наук УРСР за повною бібліографією з цієї теми. Масштаби досліджень та рівень розвитку трипільської цивілізації настільки її захопили, що вона поставила собі за мету написати роман про цю культуру з метою популяризувати те, що вже відкрила археологія [3, с. 450].

Докія Гуменна, готуючись до написання роману «про занепад матриархату» [11, арк. 11], вивчила доступні їй друковані матеріали: відповідну літературу, звіти про археологічні розкопки, описи археологічних пам'яток та інше. Доречною в її роботі над темою стала запланована на літо 1938 р. Трипільська експедиція до с. Халеп'є Київської області, організована Інститутом археології АН УРСР та Державною академією історії матеріальної культури (Ленінград).

Письменниця звернулася до директора Інституту археології АН УРСР Л. М. Славіна з проханням включити її до складу експедиції у якості літератора. Однак, вже у процесі роботи Д. Гуменна висловила бажання стати повноцінним учасником польових досліджень, пояснюючи це необхідністю «пройти виучку археологічній техніці, щоб читати спеціальну археологічну літературу...» [11, арк. 11]. Керівник експедиції – Тетяна Сергіївна Пассек – дала на це свій дозвіл. Письменниця була включена до складу експедиції в якості студентки-практикантки Київського інституту народної освіти. Про це були зроблені відповідні записи у «Короткому попередньому звіті про роботу трипільської експедиції у 1938 році» [10, арк. 3].

Найбільші враження на Докію Гуменну справили масштаби розкопок. Археологи працювали на цій території четвертий рік поспіль. Протягом 1934–

Д. Сачко. Участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії...

1937 рр. ними було досліджено більше 9000 кв. м. трипільського поселення [10, арк. 1]. Експедиція застосувала нову, для тогочасних досліджень трипільських пам'яток, методику розкопок – великими площами. Це дало можливість повного вивчення поселення, його планування, реконструювання житла та вивчення інвентарю.

Під час експедиції 1938 р. археологами було досліджено центральну частину поселення, закладено два нових розкопи (№ 24, 25), закінчено аналіз п'яти «площадок» (№ 16, 17, 18, 20, 21), робота на яких була розпочата в попередні сезони [10, арк. 2], продовжувались розвідки неопрацьованих територій.

Протягом всього часу перебування у с. Халеп'є Докія Гуменна робила докладні записи, у тому числі в особистому щоденнику 1938 р. Опис процесу археологічних розкопок поселення трипільської культури, деякі особливості спілкування археологів та результати їх роботи вона відобразила у нарисі «Із сивої давнини», який написала одразу після повернення у Київ (опублікований у 1940 р.). Зміст цих записів доволі близький до попереднього звіту Т. С. Пассек про роботу Трипільської експедиції. Художній виклад письменниці містив короткий опис результатів дослідження кількох ділянок та процесу наукового аналізу знахідок археологами, доповнений власними міркуваннями.

Особливу увагу археологиня-аматорка звернула на дослідження жител трипільців. Вона докладно представила, запропонований Т. С. Пассек та Є. Ю. Кричевським, один із варіантів їх реконструкції: перед тим, як будувати стіни, трипільці виготовляли площадку із обпалених «на стороні» глиняних плиток, дерева із кількох шарів [11, арк. 7-8]. А стіни виводили із дерева, а потім обмазували глиною («валькували») [4, с. 22].

Ділянка № 24, керівником якої був Є. Ю. Кричевський, зацікавила Д. К. Гуменну виявленими на ній, по-перше, внутрішнім колом будівель, що підтверджувало ідею В. В. Хвойки про будівництво трипільцями поселень двома концентричними колами [4, с. 28], а по-друге, дерев'яними стовпами, на яких тримався дах будинку [4, с. 24]. Цікавою є спогад письменниці про експериментальне підтвердження походження цих стовпів. Вона згадувала, що археологи, не бажаючи чекати лабораторного вивчення залишків дерева у Києві, вирішили обпалити стовбури дерев різних порід та прийшли до висновку, що стовпи виготовляли з дуба [4, с. 24-25].

На ділянці № 17, дослідженням якої керував В. П. Петров, вона спробувала себе не тільки у якості археолога, але й кресляра. Її авторству належить кілька креслень у звітній документації керівника ділянки [8], [9]. Ця співпраця дала можливість Д. Гуменній одній із перших побачити глиняну знахідку у формі «верхівки-головки» печі, що в результаті стала підтвердженням існування у трипільців будівель із димарями [4, с. 30].

Загалом, робота археолога для Д. Гуменної – це методичне, наукове дослідження, що вимагає глибоких знань, логіки, уявлення. Вона порівнює її з роботою детектива, що передбачає наявність не лише перелічених навичок, а й

Д. Сачко. Участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії...

спостережливості та вдумливості. Письменниця була настільки захоплена розкопками та спілкуванням із учасниками експедиції, що буденна справа для будь-якого археолога була для неї наповнена великим пафосом, який вона не бажала втрачати [11, арк. 9].

Докія Гуменна залишила цікаві спогади про деякі побутові аспекти життя Трипільської експедиції та про кількох її учасників.

Письменниця була вражена фінансуванням експедиції. Матеріальне забезпечення археологічних розкопок дозволяло навіть «приймати гарно гостей, щоб вони не відчували ніякого напруження. Обід, квартира вже забезпечені» [11, арк. 2]. Археологи зупинялись у місцевих жителів, які нерідко підробляли, копаючи трипільське поселення по кілька років.

Археологічне співтовариство письменниця згадує, як «приятне, коректне, доброзичливе» [3, с. 452]. Вона швидко встановила контакт з керівником експедиції Тетяною Сергіївною Пассек, асистенткою Інституту історії матеріальної культури АН УРСР Наташею Байаріс, лаборанткою Державного республіканського історичного музею Лілею Якубою, а наукова співробітниця Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка Неоніла Кордиш, з якою проживала в одній кімнаті, стала їй подругою аж до еміграції у США.

Тетяна Сергіївна Пассек – керівник експедиції, співробітниця Державної академії історії матеріальної культури СРСР, вважаючи Докію Гуменну літератором, одразу провела для неї екскурсію. Письменниця згадувала, що їх знайомство зайняло чимало часу, бо археолог обійшла із гостею експедиції все коло розкопок, демонструючи всі особливості [10, арк. 7]. Саме Т. С. Пассек пояснила їх порядок роботи, чітко розповіла історію відкриття й вивчення трипільської культури, починаючи від В. В. Хвойки. Цю екскурсію письменниця докладно презентує у своїй роботі «Із сивої давнини» (1940 р.) та «Минуле пливе у прийдешнє» (1978 р.), адже отримана інформація підштовхне її взяти безпосередню участь у археологічних розкопках. Письменниця була захоплена вченою, згадувала її як впливового спеціаліста з трипільської проблематики, чудового організатора, наукового керівника та просто гарну жінку. Але спілкування з дослідницею обмежилось однією експедицією. Під час зустрічі в Інституті археології АН УРСР у 1940 р. Т. С. Пассек відмовилась розмовляти з Д. К. Гуменною. Остання в цей час була майже ворогом народу та автором оповідання «Із сивої давнини», присвяченого археологічним розкопкам у с. Халеп'є Київської області, в яких брала участь разом із Т. С. Пассек [5, с. 361]. Для лєнінградського археолога таке знайомство було небезпечним, особливо після арешту та розстрілу її колег-археологів С. С. Магури та К. Ю. Коршака у 1937–1938 рр.

Докія Гуменна, не знаючи основ археології, у процесі розкопок та спілкування з археологами ставила велику кількість запитань, які, навіть на її думку, були дещо «дурні» та наївні, наприклад, чи використовували трипільці сіль, чи була у них одежа та інше. Вона ставила їх стільки, що археологи «не розуміли, що воно таке» [11, арк. 12]. Письменниця не соромилась своєї необізнаності у багатьох проблемах історії та археології, а використовувала

Д. Сачко. Участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії...

будь-яку можливість збагатитися знаннями та досвідом. Коли на розкопки приїхали два незнайомі їй археологи та розмовляли з Т. С. Пассек і М. Л. Макаревичем, Д. К. Гуменна покинула роботу на ділянці та ходила слідом за ними. Вона була щаслива, що чула «розмову цю, багату знаннями з одного й другого боку» [11, арк. 12]. Саме реакція учасників експедиції на її дещо дивну поведінку стала вирішальною для формування письменницею свого погляду на археологів у цілому і про деяких з них зокрема.

Найбільш суперечливі згадки залишила Д. Гуменна про доцента Державної академії історії матеріальної культури СРСР Євгена Юрійовича Кричевського та наукового співробітника Інституту археології АН УСРР Михайла Леонідовича Макаревича. Письменниці подобалось слухати роздуми Є. Ю. Кричевського про спадковість у побуті людей трипільця та сучасників, у неї було багато непоставлених питань до зарозумілого вченого. Вона згадувала, що «коли він говорив, вражіння таке, що тебе він ігнорує, а звертається до слухача більш кваліфікованого» [11, арк. 8]. М. Л. Макаревич, навпаки, добре ставився до Д. Гуменної, відповідав на її запитання. Однак, спілкування з археологом викликало у неї відчуття, ніби вона – учень, «якому треба жувати й вкладати в рот, але ж не з таким академічним гонором, як Кричевський» [119, арк. 9]. Ще одним неприємним співрозмовником виявився фотограф Інституту археології АН УСРР В. М. Горобець, який, на думку письменниці, був непоганим чоловіком, але полюбляв говорити свої думки навпаки та казав, що вона, при обмеженості робочих рук, – «на безриб'ї і рак риба» [11, арк. 34].

У цілому Д. Гуменна прийшла до висновку, що археологічна спільнота, з якою їй довелося працювати, поважає лише тих, хто має високий науковий статус та інтелектуальний рівень: «при них треба в рот води набрати, бо вони висміюють і поважають тільки того, хто має бляху знатності на грудях» [11, арк. 22]. Така поведінка вчених призвела до зменшення потоку запитань від письменниці.

Корисним виявилось для Д. Гуменної знайомство з науковим співробітником Інституту історії матеріальної культури АН УРСР Віктором Платоновичем Петровим, який просто та зрозуміло відповідав на її запитання. Її навіть здивувала увага, яку археолог виявив до письменниці. Вона, працюючи з ним на одній ділянці, мала можливість спілкуватись з ученим та ближче з ним познайомитись. Саме до нього письменниця відчувала таку ж повагу, як до Т. С. Пассек. Але Д. Гуменну відштовхувала його достатньо вільна поведінка з жінками. Вона вказувала на його особливий стиль залицяння: «Він придивляється, і це придивляння до жінок прикриває фіглярством, «псевдозалицанням» до всіх без винятку жінок не вище певного віку» [11, арк. 39]. Неприваблива зовнішність та поведінка не могли вплинути на почуття письменниці. Було в ньому щось таке, що хвилювало молоду жінку: «Це правда, він цікавить мене й я навіть про нього багато думаю. Зацікавило те, що він під зовнішнім блаженством, жартами пустими, щось захоче своє, невеселе, нерозв'язане» [11, арк. 38].

Д. Сачко. Участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії...

Приємним та не менш корисним для Докії Гуменної стало знайомство з Неонілою Леонідівною Кордиш, яке швидко переросло у дружбу. Молода приваблива співробітниця Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка стала для письменниці «живим довідником, до того ж завжди доступним, доброзичливим, товариським, охочим поговорити» [3, с. 462]. Обидві учасниці експедиції мали спільні зацікавлення – шлюбно-сімейні відносини у трипільському суспільстві та можливість існування у ньому матриархату. Вони розмовляли годинами і Н. Л. Кордиш із задоволенням ділилась своїми знаннями з Д. Гуменною.

Обмін думками відбувався не лише на розкопі, а й поза ними. Д. Гуменна згадує роздуми Є. Ю. Кричевського про схожість господарства та принцип розташування поселень колом трипільців та північноамериканських індіанців, або пошук П. П. Курінного аналогії між будівлями трипільців та українськими хатами [3, с. 451]. Піднімались й інші проблеми, наприклад, роль жінки у суспільстві, з приводу чого В. Горобець та Д. Гуменна навіть посварились.

З часом письменниця намагалась якомога менше виявляти свою присутність в експедиції, керуючись принципом «помовчати та послухати і не виявляти свого ставлення» [11, арк. 41].

Результатом зацікавлення археологією, зокрема, трипільською культурою, стало написання та видання ряду оповідань і романів письменниці: «Благослови, Мати!» (1966 р.), «Золотий плуг» (1969 р.), «Велике Цабе» (1952 р.), «Минуле пливе у прийдешнє» (1978 р.).

Таким чином, участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії матеріальної культури Коломийщина I мало велике значення для її самоосвіти. Вона отримала можливість особисто долучитись до археологічних розкопок, а також познайомитись з провідними археологами СРСР (Т. С. Пасек, В. П. Петров, М. Л. Макаревич, Є. Ю. Кричевський та ін.) та перейняти їх досвід і знання, що знайшли своє художнє відображення в оповіданнях, повістях і романах. Її спогади є цінним джерелом вивчення історії польових досліджень трипільської культури 1938 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев В. Виктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого : Монографія / В. Андреев. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – 476 с.
2. Відейко М. Ю. Т. Пасек – дослідниця трипільської культури / М. Ю. Відейко // Українознавство-2003 : календар-щорічник // упорядн. В. Піскун, А. Ціпка, О. Щербатюк. – Київ : Поліграфкнига, 2002. – С. 222–224.
3. Гуменна Д. Дар Евдотеї : Іспит пам'яті. Кн. 1. / Д. Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – 517 с.
4. Гуменна Д. Минуле пливе у прийдешнє / Д. Гуменна. – Нью-Йорк, 1978.
5. Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. / Бурдо Н. Б. та ін., гол. ред. Відейко М. Ю. – К. : ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. – Т. 1. – Кн. 1. – 703 с.
6. Коломієць О. В. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 /

Д. Сачко. Участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії...

Коломієць О. В. ; Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007 – 18 с.

7. Лаврусенко М. І. Рефлексія як принцип художньої реконструкції праісторії в романі Докії Гуменної «Золотий плуг» / М. І. Лаврусенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 6 (217). – Ч. I. – С. 91–97.

8. Науковий архів Інституту археології НАН України. – Спр. 23. Петров В. П. Щоденник розкопів с. Халеп'є, Обухівського р-ну 9.УП-24.УП-1939 р. Автограф укр. мовою олівц., 1939, арк. 1-25 16,5 x 20,5.

9. Науковий архів Інституту археології НАН України. – Спр. 354а. Петров В. П. Щоденник розкопів в с. Халеп'є. Уч. Коломийщина. Ділянка №17. 1938 р. Рукоп. олівцем, укр. мов., 1938, 66 арк. – Кресленники на міліметр. – 3 арк.

10. Науковий архів Інституту археології НАН України. – Спр. 358а. Т. С. Пассек. Краткий предварительный отчет о работах трипольской экспедиции в 1938 г. – 17 арк.

11. Національний музей літератури України, Д. Гуменна. – Р-2278 Щоденник I, – 48 арк.

12. Родигіна В. Ю. Мемуаристика Докії Гуменної : інтерпретація української ідентичності в літературі та культурі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Родигіна В. Ю. – Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 16 с.

13. Садівська Т. Твори Докії Гуменної в контексті «наукової белетристики» / Т. Садівська // Слово і час. – 2004. – № 3. – С. 70–76.

14. Сорока П. Докія Гуменна. Літературний портрет / П. Сорока – Тернопіль : Арій, 2003. – 495 с.

Стаття посвячена участю Докії Гуменної в Трипольській експедиції Государственной академии истории материальной культуры и Института археологии АН УССР на поселении Коломойщина I в 1938 г. Проанализировано восприятие писательницей процесса полевых археологических исследований и их художественного отображения. Раскрыто особенности взаимоотношений Д. Гуменной с археологическим научным сообществом в экспедиции.

Ключевые слова: Докія Гуменна, археологические раскопки, трипольская экспедиция, Коломойщина I.

The article is devoted to Dokia Humenna's participation in the Trypillian expedition of the State Academy of History of Material Culture and Archeology Institute Academy of Sciences at the USSR to the Kolomiyschyna I settlement in 1938. The author explains writer's interest about history and archeology and necessity to participate in archaeological research.

The author analyzes the process of perception by Dokia Humenna the archaeological excavations as methodical, scientific research that requires deep knowledge, logic and imagination. The author revealed writer's main results of the

Д. Сачко. Участь Докії Гуменної у Трипільській експедиції Державної академії історії...

expedition as an archaeologist and draftsman, her impression from a study of Trypilian buildings, equipment and some items.

D. Humenna's view about archaeological expedition work and separate members of that expedition (T. Passek, V. Petrova, E. Krichevsky, M. Makarevich, N. Kordysh) were presented. In addition, the features of scientists' daily life were studied

The author investigated the relationship between archaeologists and problems of establishing contact between D. Humenna and archaeological scientific partnership in the expedition and beyond.

Keywords: *Dokiiia Humenna, archaeological excavations, Tripoli expedition, Kolomiyschina I.*